

ПЕРЕДМОВА

Репортаж Ернста Юнгера *В сталевих грозах*, який уперше з'явився з підзаголовком «Зі щоденника командира ударної групи» в 1920 році, є безперечно найважливішим, найбагатограннішим і найпластичнішим зображенням жажливої дійсності Першої світової війни, яке коли-небудь виходило з-під пера німецького письменника. Заголовок, який надзвичайно експресивно ввібрав у себе епохальний досвід і невдовзі став крилатим висловом, багато в чому визначив погляд на книгу тоді ще зовсім невідомого автора; глибоке враження й тривала fascinaція, які вона випромінювала, були зумовлені переконливістю й точністю зображеної у ній реальності, а також особистою достовірністю зображеного. Завдяки цьому книга Ернста Юнгера *В сталевих грозах* отримала міжнародну популярність та визнання. Вже доволі рано її було перекладено іспанською (1922), англійською (1929) та французькою мовами, відтак польською (1935), румунською (1936), латиською (1937), шведською (1964), голландською (1995), російською (2000), фінською (2008), норвезькою (2010), данською (2012) та португальською (2013). Французький письменник Андре Жід занотував після її прочитання у своєму *Журналі*: «Книга Ернста Юнгера про війну 1914-го, *В сталевих грозах*, є безсумнівно найкращою воєнною книгою, яку я коли-небудь читав; щирою, правдивою і надзвичайно чесною». Аргентинський письменник Хорхе Луїс Борхес, який прочитав *Bajo la tormenta de acero* відразу після появи цього твору в 1922 році, здійснив 1982 року подорож у верхньошвабський Вільфлінген,

щоб особисто познайомитися з автором цієї книги, яка на все життя залишилася в його враженій пам'яті.

Книга Юнгера *В сталевих грозах* передує найзнаменитішому німецькому антивоєнному творові, романові Еріха Марії Ремарка *На Західному фронті без змін* (1928/29). Для його автора ця книга була взірцем, і в опублікованій 1928 року статті він хвалив її за те, що вона показувала воєнний досвід «без усякого пафосу» і з «належною об'єктивністю»: «точно, серйозно, сильно й з наростаючою напругою, аж поки в ній і справді не знайшло свого вираження суворе обличчя війни, жахиття матеріальної битви й незмірна, всепоглинаюча сила віталізму серця». Сьогодні Ремарк сформулював би це, очевидно, інакше; але те, що він тоді висловив, лишається незмінним і сьогодні: проникливе й нещадне, водночас сповнене страждань і фривольне, так само шокує, як і вражає зображення війни слід визнати письменницьким досягненням і документацією епохальної диспозиції та досвіду, навіть якщо до війни ставитися з відразою.

Вражаюча точність, яку Ремарк уславлює у *Сталевих грозах*, постає не сама собою, а завдячує цікавості й безстрашності, здатності до спостереження й прагненню до документації воєнного добровольця: коли Юнгер 30 грудня 1914 року сів у залізничний вагон у Ганновері, який повинен був доправити його до полку на Західний фронт біля Реймса, він почав вести записник, що нараховував 50 аркушів, у якому, починаючи від дня від'їзду, він занотовував усе, що видавалося йому гідним уваги. До кінця війни Юнгер повністю списав п'ятнадцять таких зошитів (різного обсягу), загалом майже 1.800 сторінок, які у виданні 2010 року охопили близько 430 друкованих сторінок. Цей «Воєнний щоденник» є унікальним документом: він виник не в помешканнях офіцерів штабу та преси, а в бойових окопах, обстрілюваних бліндажах – і в лазаретах. Він охоплює не лише кілька місяців, як у

більшості нотаток такого роду, а увесь період війни – аж до останнього й найважчого Юнґерового поранення наприкінці серпня 1918-го. І нині він лежить – як частина Юнґерової спадщини – в Німецькому літературному архіві в Марбаху-на-Некарі – у невідредагованому оригіналі (і відтворений у виданні 2010 року в буквальному вигляді). Цей розлогий і скрупульозний військовий щоденник, що став основою для стислого зображення його військової участі, Юнґер почав писати взимку 1918/19 рр. й навесні 1920-го під заголовком «У сталевих грозах. Зі щоденника командира ударної групи» подав до друку. При пізніших переробках *В сталевих грозах* Юнґер знову й знову звертався до свого «Воєнного щоденника», щоб наповнювати деталями й уточнювати зображення окремих ситуацій та процесів.

Багато разів авторові *Воєнного щоденника* і *В сталевих грозах* закидали емоційну черствість, відсторонення й холодність супроти жахливого страждання, яке він на кожному кроці спостерігав і яке він, як здається, не тільки із захопленням відзначав, але й описував з беззавітною й від версії до версії зростаючою художньою майстерністю. Для ілюстрації цього як у *Воєнному щоденнику*, так і в *Сталевих грозах* можна віднайти чимало доказів. За повільним умиранням одного з поранених у голову товаришів він стежить аж до останніх здригань і описує це у *Воєнному щоденнику* в усіх, також індискретних, подробицях, які, щоправда, у *Сталевих грозах* дещо редуковано. В оцінках такої здатності до дистанційованого чи «холодного» спостереження й опису думки розходяться. В той час, як одні вбачають у цьому перевагу автора Юнґера та його твору, інші говорять про звуження людського відчуття, яке вказує на принциповий і відчутний брак чи втрату гуманності. У *Воєнному щоденнику* наявні, як відзначає Гельмут Летен у надзвичайно змістовній розмові про «холодний» погляд Юнґера, кілька «рідкісних острівків

гуманного мислення», при цьому, однак, варто додати, переважно брутальна армійська логіка. Щоправда, на це можна подивитися й інакше. Упродовж великих текстуальних шматків у *Воєнному щоденнику* й *В сталевих грозах* йдеться про те, як забезпечити не тільки своє власне життя, але й життя товаришів, як уникнути непотрібних жертв, як переховувати й дбати про поранених і щоразу також про те, як вивести із зони бойових дій у тил полонених. Між усім цим є вибухи нерелектованого прагнення вбивати й сп'янілої нищівної люті. Але навіть у такі моменти, як демонструє «фотоепізод» із розділу «Велика битва», можна успішно констатувати гуманне мислення. Загалом *Воєнний щоденник* показує хоча й безстрашного й психічно досить обтяженого, проте екстремально здатного до сприйняття й відчуття молодого чоловіка, котрий на здебільшого небезпечні чи деструктивні процеси, яким його піддано на фронті, реагує дуже диференційовано і, звісно, знає також етичні сумніви, стани страху й нервові зриви. У *Сталевих грозах* ці моменти дещо редуковано на користь героїчного дуктусу, якого Юнґер хотів надати своєму нотатнику.

Неодноразово Юнґеру закидали також те, що у своїх *Сталевих грозах* він естетизував фронтові жахи війни, убивства і смерть (або ж забиття й вмирання) й тим самим сприяв войовничим настроям, ба навіть збуджував і розпалював захоплення війною. І справді, Юнґер розглядав війну як природній модус людського співжиття та історичного розвитку й часом навіть утверджував її. Тільки в тридцяті роки його віра в здогадно конструктивні риси війни стала сумнівною; повість *На мармурових рифах* (1939) є завершальною піснею на честь армії та військової служби. Під час Другої світової війни, в якій Юнґер брав участь у ранзі капітана й командира роти, він отримав ще одну відзнаку: медаль за надзвичайно небезпечно врятування пораненого товариша. Серед ін-

шого він пізнав під час розвідувальної поїздки до східних областей, що підлягали знищенню, «відразу» до уніформ та солдатського життя.

Проте й твердження про естетизацію важко заперечити. Естетизація наявна у Юнгера не тільки тою мірою, якою вона є неодмінною для всякого мистецтва й слугує оптимальному зображенню предметів; у *Сталевих грозах* вона продемонстрована також як глорифікація бою і як доволі відчутне винесення за дужки нужденності перев'язочних пунктів і лазаретів, яку Юнгер добре знав. В націоналістичних та мілітаристських колах сподівалися на те, що цей спосіб зображення «збереже живим «дух битви й штурмової групи» (так про це писав *Військовий тижневик* за 15 травня 1924 р.). Чи і якою мірою в *Сталевих грозах* подіяли в цьому сенсі, ще велике питання. Коли в 1929/30 рр. виникли дебати про якість і вплив багатьох воєнних книжок, що з'являлися тоді, й в *Сталевих грозах* знову потрапили в поле зору зацікавлених цим читачів, існували цілком інші думки: в інтерв'ю паризькій *Revue d'Allemagne* Ремарк сказав, що книги Юнгера «мають набагато сильніший вплив, ніж усі інші». Тодішній голова КПН Пауль Леві, який з 1924 року належав до фракції СПН у рейхстазі, писав 11 січня 1930 року в берлінському *Tagebuch*, реномованому ліво-буржуазному часопису, про Юнгера та його воєнну книжку так: «Жах всього цього переживання ніхто, мабуть, ще так не зображував, заледве було коли-небудь написано страшніше звинувачення проти війни, ніж ця книжка чоловіка, який «позитивно» ставиться до війни [...]». А пацифістський німецько-єврейський письменник Ганс Зохавер, який видав у 1929 році вельми популярний роман про німецьке повоєнне суспільство і в процесі його підготовки читав також воєнні книги Юнгера, вважав, що його твори «мають найбільш пацифістський заряд» і «відповідають лозунгові «Не допустимо більше війни!»». Те, як діє книга – по-белліцистському чи по-пацифістському – залежить, очевидно, не тільки від тексту, але й від етичних предис-

позицій та естетичної чуттєвості її читачів. Той, хто через страхітливе страждання, яке безперервно описують *Сталеві грози*, не займе антивоєнну позицію, мусить володіти неабиякими захисними силами й цілком певно не потребує вже книги Юнгера, щоб стати белліцистом; він мусив би уже віддавна бути ним.

Ці зауваження не можуть заперечити того факту, що в *Сталевих грозах* Юнгер у цілковито хвалебних словах сповіщає про власні діяння, які сьогодні сприймаються як відразливі чи обурливі. Прикладом тут може слугувати описане в розділі «Відступ на Соммі» вбивство англійського солдата, яке було викликане не загрозою, що відходила від нього, а тільки військовою логікою, яка вимагала знищення ворога за будь-яких обставин. На перший погляд, цей вчинок виглядає як акт страхітливої підступності. Однак світова воєнна література засвідчує, що подібні речі належали до «нормальної» бруталності того часу. Англійський офіцер і поет Роберт Ранке-Грейвз, який народився того ж самого 1895 року, що й сам Юнгер і, ймовірно, багато разів протистояв йому на Соммі та у Фландрії, пише в 14-му розділі своїх опублікованих 1929 року спогадів, що «вже саме зменшення числа ворогів» було метою, задля якої йшли на неабиякий ризик, і додає до цього:

«Лише одного разу я утримався від того, щоб застрелити німця [...] Я лежав на вершині пагорба в окопі за амбразурою снайперського посту, коли крізь оптичний приціл на віддалі близько 600 метрів я помітив німця. Він знаходився на третій німецькій лінії і саме збирався прийняти ванну. Думка про те, щоб застрелити голу людину, була для мене неприємною; отож я передав зброю фельдфебелеві, який лежав поряд зі мною: «Ось, візьміть, Ви стріляєте краще за мене». Він поцілів, проте мене при цьому не було – я пішов геть, щоб не бачити цього».

Юнґер шість разів переробляв *В сталевих грозах*, в 1923/24, 1933-35 та 1959 роках. Різниця між різними редакціями, особливо між третьою (1924) і четвертою (1934), а також шостою (1961) є такою суттєвою, що вона відчутно впливає на сприйняття як ідеологічної інтенції, так і стилістичних особливостей Юнґера і приводить – залежно від відповідної редакції – до різних оцінок. Про мотиви й цілі переробок вже сказано чимало. Юнґер сам багато разів наголошував, що йому залежало на тому, аби вилучити все ефемерне й увиразнити суттєве воєнного досвіду шляхом змістовного збагачення й мовного витончення. Дослідження творчості Юнґера між тим показали, що при цьому письменник реагував також на різні політичні зміни й на розширення історичного досвіду. Історико-критичне видання 2013 року демонструє це в конкретних деталях. Наведемо тут чотири характерні приклади:

(1) У розділі «Англійські атаки» Юнґер описує нищівний вплив тривалого обстрілу «лісочка 125» англійською артилерією. В існуючій останній редакції (1978) чотири відповідні речення містять у собі три порівняння: «як над зачаклованим злими силами казаном», «наче нурець», «як у кошмарному сновидінні». Жодного з цих порівнянь немає в остаточній версії; Юнґер ввів їх 1934/35 рр. у три робочі й публікаційні варіанти, щоб увиразнити небезпеку цієї ситуації для німецької присутності. Подібним чином він намагався також підсилити текст у багатьох місцях завдяки порівнянням і метафорам (порівнянням без «як»).

(2) Відступ німецького війська із Сомми на лінію Зигфріда, який був пов'язаний з радикальними руйнуваннями, здійсненими на великих територіях, Юнґер зобразив у *Сталевих грозах* зі здивуванням і сигналами критичної дистанції: села виглядали, «наче великі будинки для божевільних» і являли собою видовище, яке аж ніяк

не можна було назвати «піднесеним». Опис руйнувань Юнгер більш-менш буквально переніс у першу редакцію *Сталевих гроз*, однак доповнив його трьома невеличкими фрагментами, у яких він – суто «пруський офіцер», як він зауважує з цього приводу – без жодних сумнівів виправдовує цей процес як воєнну необхідність. Ці три апологетичні фрагменти він вилучив у виданні 1934 року й вставив замість них фрагмент, який він надалі буде зберігати в наступних редакціях і який ще більше підкреслює «підступність» деяких деструктивних пристосувань, проте не містить ніякої оцінки чи засудження. Вердикт із цього приводу він хотів залишити в 1934 році самому читачеві. Зовсім інакше це виглядає при переробці близько 1959 року для шостої редакції (1961): в неї Юнгер знову вставив виразно оціночний фрагмент, який повторює більш ранні дистанційні сигнали («дім для божевільних», «відразлива дія») і – з вказівкою на пізніші спостереження подібного роду – констатує, що таке «планомірне руйнування» буцімто належить до «фатальних» рис епохи й загалом не приносить «солдатові особливої честі».

(3) Починаючи від *Воєнного щоденника* і до четвертої редакції 1934 року можна прочитати, що під час битви при Камбре Юнгер та його товариші потрапили в окоп, «який був геть набитий військовою амуніцією та мертвими англійцями». Можна припустити, що це формулювання, яке наявне вже у *Воєнному щоденнику*, відповідало першому враженню. Однак пізніше воно видалося авторові надто грубим і позбавленим пієтету. Починаючи з п'ятої редакції 1935 року, це речення звучить так: «Дно окопу було вкрито мертвими англійцями та військовою амуніцією». Порядок змінено на користь загиблих англійців, грубість вибору слів («геть набитий») пом'якшено. В самій суті справи воно врешті-решт нічого не міняє, хіба що у враженні, яке є менш кошмарним і менш неадекватним. Модифікаціями такого роду – противники вже не «ліквідуються», а «гинуть» чи «знищуються» – Юнгер намагався скоригувати